

Кіянка І. Б.,
кандидат політичних наук
доцент кафедри політичних наук і філософії
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

МНОЖИННІ ВИМІРИ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається проблема множинних вимірів середнього класу, який є один із важливих соціальних груп, що сприяє демократичному розвитку суспільства в країнах Західної Європи та США. Ідея середнього класу для країн посткомуністичного простору стала унікальною панацеєю у період трансформації та сьогодення. І тому, середній клас прийнято вважати гарантом політичної стабільності в демократичних суспільствах заради прогресу і загального добробуту.

Сучасний світ ринкових відносин на сьогодні переживає кризу, і не дивно, адже таке явище, як кризова ситуація та криза є ознакою чи свідченням великих суперечностей продуктивних сил та виробничих відносин. Будь-яка криза змушує переглянути попередні економічні та політичні концепції. Вона призводить до чергових соціальних катаклізмів і нового перегляду соціально-демократичних доктрин. І такий період є вдалим плацдармом для випробування та зародження середнього класу.

Мета дослідження: проаналізувати множинні виміри середнього класу.

Обговорення проблеми. Проблематика середнього класу завжди цікавила науковців, політологів, соціологів, починаючи від грецького філософа Арістотеля, який у своїй праці «Політика» зауважив: «У кожній державі ми знаходимо три групи громадян: дуже заможних, дуже убогих і третю, що стоїть посередині між ними. Оскільки ж, на думку багатьох, поміркованість і середина – найкраще (між двома крайностями), то, зрозуміло. І середній статок з усіх благ найкращий. [1] Філософ аналізував ситуацію тогочасної Греції; з однієї сторони були супербагаті люди, які не хотіли своїми статками та можливостями ділитись з іншою верстою людей – великою кількістю люмпену, які повністю підкорювались владі перших. Згодом ідея середнього класу загубилась у нетрях історичного вчення і час від часу появлялась в іншому амбуа. Зокрема в доктринах американських публіцистів XVIII століття.

Як свідчить Декларація незалежності США: «Ми вважаємо самоочевидними істини: що всі люди створені рівними й наділені Творцем певними невід'ємними правами, до яких належить право на життя, на свободу й прагнення до щастя; що для забезпечення цих прав люди створюють уряди, справедлива влада яких ґрунтується на згоді тих, ким управляють; що, коли якийсь державний лад порушує ці права, народ має право змінити його або скасувати й установити новий лад, заснований на таких принципах і таких формах управління, які повинні найкращим чином гарантувати безпеку й добробут народу» [2]. Проте переломним періодом формування середнього класу все-таки вважається Французька революція 1789 року.

Алекс де Токвіль вважав: «1789 року французи зробили величезне зусилля, найбільше з усіх, що їх будь-коли робили народи, щоб відрізати себе від свого минулого й відокремити безоднею те, чим вони були, від того, чим вони бажали бути...» [3]. І тому цілком можливим є той факт, що зародження сучасного середнього класу саме починається після французької

революції, яка не просто поставила перед цивілізацією нові виклики та вимоги, але самі людські спільноти почали виробляти нове бачення щодо свого статусу у суспільстві.

М.Вебер вважав, що соціальний статус дає можливість певній соціальній групі в тому числі (середньому класу) відстоювати свої приватні інтереси, які не суперечать спільному інтересу. І тому виводив свою термінологію.

Згідно термінології, що вживається у розумінні «класи» не є в жодному випадку співтовариствами; вони представляють найчастіше лише можливу основу спільних дій. І тому ми маємо право говорити про «клас» лише в тих випадках, коли мова йде про: 1) певну кількість людей об'єднаних специфічними причинними компонентами, що стосується їх життєвих шансів; 2) такий компонент представлений виключно лише економічними інтересами в придбанні товарів або в отриманні доходу; 3) цей компонент обумовлений ситуацією, що складається на ринку товарів або на ринку праці. Саме елементарний економічний факт полягає в тому, що спосіб, яким відбувається розподіл каналів розпорядження матеріальною власністю серед безлічі людей, які зустрічаються на ринку і конкурують між собою в термінах обміну, сам по собі ж визначає специфічні життєві шанси [4].

Згідно із законом кінцевої (маргінальної) корисності або вигоди, подібний спосіб розподілу виключає із змагання за володіння високо цінованими товарами не-власників; перевага віддається власникам, які, насправді, встановлюють монополію на придбання подібних товарів. Треба врахувати й інше: такий спосіб розподілу монополізує можливість укласти вигідний контракт для всіх, хто, запасуючись товарами, не обмінює їх.

У тенденції це підсилює коаліцію власників у «війні за ціни». Порівняно з тими, хто, не володіючи власністю, не здатний нічого запропонувати, окрім як свої послуги в їх природному вигляді або товари в тій формі, які матимуть причетність до них власною працею. Даний спосіб розподілу надає власникам певну монополію, яка дозволяє їм переміщати свою власність з тієї сфери, де вона використовується не професійно в ту сферу, де вона перетворюється на «основний капітал». Іншими словами, цей спосіб додає власникам функцію підприємця і забезпечує всіма необхідними шансами для прямої або непрямой участі в розподілі прибутку.

Таке положення справ характерний лише для чисто ринкової ситуації. «Власність» і недолік «власності» є, таким чином, базисними категоріями класових ситуацій будь-якого типу. При цьому не має значення те, наскільки ефективні подібні категорії в «війні за ціни» або в конкурентній боротьбі.

Ті, хто не володіє власністю, але хто надає послуги, диференціюються як по вигляду цих послуг, так і за способом, яким вони роблять корисними дані послуги, що надаються їх одержувачеві на постійній або тимчасовій основі. Іншими словами, різновид шансу на ринку — вирішальний момент, що визначає загальні передумови індивідуальної долі. Таким чином, «класова ситуація» є по суті «ринкова ситуація».

Ф. Шмітер мову веде про класове управління, що трактує як здатність просунути широку соціальну категорію в цілому (наприклад, всіх власників засобів виробництва, робітників всіх галузей, що всіх працюють не по найму у всіх сферах господарства) на дії в рамках єдиного довгострокового курсу і добитися, щоб ті, кого зачіпає така політика, дійсно слідували їй. Теоретично узяти на себе рішення цієї задачі могли б політичні партії, проте логіка тривалої електоральної боротьби, як правило, позбавляє їх можливості виконувати подібну функцію по відношенню до працівників фізичної праці, — а по відношенню до підприємців вони по суті ніколи її і не виконували. Якщо класове управління призначено стати властивістю цивільного суспільства і політичного устрою, то в сучасних умовах узяти на себе практичну його реалізацію доведеться мережі асоціацій інтересів[5].

Конгруентність показує, якою мірою обхват, міра монополізації і здібності координаторів одного класу, сектори або професії схожі з названими властивостями інших його класів, секторів і професій. Тут можна постулювати, що загальною тенденцією в розвитку асоціацій — особливо кластерів асоціацій, що представляють протилежні інтереси, — є посилення конгруентності. Проте, якщо поглянути на проблему в історичному розрізі,

деякі асоціації можуть виступати ініціаторами використання нових форм самоорганізації (інколи запозичених з-за кордону).

Враховуючи, що для перехідного періоду в принципі характерна крайня невизначеність, нормальним для нього станом буде, мабуть, неконгруентність, і питання в тому, чи буде вона скорочуватися в ході демократичної консолідації. Наявність громадянського суспільства де зароджується середній клас сприяє консолідації демократії таким чином:

1. Воно стабілізує очікування усередині соціальних груп, унаслідок чого влада отримує більш узагальнену, достовірну і придатну для практичного вживання, інформацію, на яку може опертися в процесі управління.

2. Воно виховує цивільні уявлення про інтерес і цивільні норми поведінки, тобто ті, в яких враховується існування суспільства в цілому і признається демократичний процес.

3. Воно забезпечує такі канали самовираження та ідентифікації, які найбільш близькі людям і фірмам і які, в даному зв'язку, найлегше використовувати при висуненні вимог, особливо вимог, адресованих далеким чиновникам центральних державних органів.

4. Воно регулює поведінку своїх членів стосовно сфери колективних зобов'язань, полегшуючи тим самим тягар правління як для влади, так і для приватних виробників.

5. Воно є важливим, хоча і не єдиним, джерело потенційного опору свавіллю та бюрократії.

Підтримуючи думку сучасних політологів і суспільствознавців про те, що перехідне суспільство постає тоді, коли в ньому виникають економічні і соціально-політичні відносини якісно нового типу, власне тоді і формуються умови зародження і зростання такої верстви як середній клас. Саме й так вважають західні політологи (Дж. Гелбрейт, Д. Белл, З. Бжезинський), констатуючи й той факт, що у структурі середнього класу значна роль залежить від зростання питомої ваги науково-технічної та творчої інтелігенції. Важко це явище зрозуміти, особливо для людей радянської партійної еліти, де середній клас був незвичним явищем і вважався ворогуючим класом для робітників і селян. Але в період зміни політичної системи і краху ідеї світлого комуністичного майбутнього, інтерес до середнього класу в Україні не вщухав особливо всередині 90-тих років. Завжди виникала думка, а кого ж слід відносити до середнього класу. По-перше – це успішні підприємці, менеджери, журналісти, інтелектуали, митці. По-друге – це люди, які є не байдужими до суспільних процесів, які відбуваються в державі. І тому вони виступають активними громадянами й авангард нової «кібердемократії», творчого консюмеризму та постмодерної «нематеріальної» праці.

Зокрема Н. Пахомова у статті “Середній клас в Україні: неоплачені перспективи”, де авторка розглядає проблеми і стратегію середнього класу, зауважила: “абсолютна кількість представників середнього класу є невеликою в усіх посткомуністичних країнах. І щоб з'явився новий середній клас – стабільний, легальний, некриміналізований, - треба мати відкрите громадянське суспільство, яке б вміло захищати власні інтереси, активізувало розвиток етичних і законодавчих норм, спрямованих на реалізацію свого економічного та духовного потенціалу” [6].

Звідси випливає, що сильне громадянське суспільство є запорукою формування здорового середнього класу, що вміє відстоювати інтереси і потенціал громадянина. Проте в даній статті, відчувається скептицизм і побоювання щодо зростання середнього класу в Україні, де політична еліта має свої власні цінності і амбіції, які є повністю протилежними і суперечливими ідеям середнього класу. А можливо й сама назва статті, говорить про ідеалізоване бачення середнього класу в українському суспільстві, який має викривлений і не передбачуваний характер. Врешті-решт, щоб середній клас був міцний і надійний, в нього слід вкраплювати не тільки принципи демократії і свободи, а реалізувати соціальні блага держави, які в українському суспільстві, на жаль, мають лише декоративний характер. Навіть після подій “помаранчевої революції” середній клас сприймається як щось особливо, а іноді навіть й абстрактне явище. Адже ми не можемо зараз з впевненістю говорити, що середній

клас в Україні складає 40-50% у соціальній стратифікації суспільства. Проте з періодом виборчих кампаній, ми відчуваємо як кожна з партій чи виборчих блоків та коаліцій хоче бачити в Україні потужний, інтелектуальний середній клас [7].

Партії центристського спрямування, постійно наголошують у своїх програмах на необхідності формування в країні середнього класу західного зразка як пріоритетному завданні соціальної політики. І найчастіше, такі популістські заклики, ми зустрічаємо у виборчих марафонах, які і закінчуються реалізацією даного проекту в останній день виборчої кампанії. Насправді, західний зразок середнього класу варто не теоретично оформлювати і адаптувати в українських реаліях, а насамперед, визначити умови і можливості, які сприятимуть зародження і легальному існуванню. Адже західний зразок середнього класу має свої переваги і недоліки, але й слід не забувати про історичну традицію та місію даного прошарку і це значно відрізняється від української ментальності [8].

Розглядаючи “ідею середнього класу в Україні”, то можна відразу відчути лінію супротиву серед різних верств населення, які задають одне й теж саме питання чи в пресі чи на проведенні конференцій, які присвячені даному питанню: “Навіщо обговорювати те, чого немає в Україні”, “Чи може бути середній клас в Україні, де панує двополюсна система класу олігархів і класу робітників”, а ще важче давати відповідь до якого класу ми відносимо українських заробітчани з Італії, Іспанії, Португалії чи Греції. Україна як перехідне суспільство, де саме й важко визначити розмір середнього класу, чинники формування і уподобання середнього класу. Якщо взяти до уваги такі критерії формування й реалізація місії середнього класу, як: професіоналізм, індивідуалізм, право вибору та власної ініціативи, тоді можна вважати, що тема є вичерпаною і ми можемо досягнути ідеалізованого суспільства, тим паче в країні з присвоєним терміном “ринкової економіки”.

Як зауважив В.Грицанюк: „перед українськими політологами і соціологами стоїть проблема не тільки визначити і дослідити умови, за яких буде формуватись та розвиватись середній клас, але створити їх, а це не так вже й легко” [9]. Проблема ідентифікації середнього класу в країнах з перехідною економікою, обумовлена наявністю соціально-політичних явищ, пов’язаних з незавершеністю трансформаційних процесів.

Формування середнього класу в Україні закономірно пов’язувалося насамперед з економічним розвитком країни в рамках моделі ліберальних реформ. Але соціальним підсумком реформ стало не формування масового та процвітаючого середнього класу, розмивання середніх верств, що існували в країні раніше, та поглиблення поляризації суспільства. Це, з одного боку, звузило соціальну базу реформ, а з іншого - надало підстав опозиційно налаштованим політикам для критики мети і напрямків реформування економіки, особливо враховуючи соціальний бік процесу ринкових перетворень [10]. Практика формування цієї бази впирається в фінансову основу. Проведення 2005 року зустрічей на рівні Президента України й Кабінету Міністрів з представниками малого та середнього бізнесу засвідчило намагання влади шукати шляхи розвитку середнього класу в українському суспільстві. Озвучуючи керівний принцип розбудови державності, середній клас в Західній Європі бере на себе відповідальність гаранта стабільного розвитку суспільства. Це в свою чергу веде до дотримання основних принципів і догмат демократії, яка характеризується середнім класом, як достоїнство і цінність, що необхідне для сталого розвитку суспільств. Власне, демократія, очима представників середнього класу справедливо вважається ефективним компромісом між економічно пануючими верствами суспільства і всім іншим населенням, своєрідною формою соціально-політичного консенсусу, який стосується керівництва суспільно-історичними процесами [11].

Таким чином, середній клас виступає гарантом політичної стабільності в суспільстві і мірилом соціального партнерства між різними прошарками. І тому базовими факторами формування середнього класу є :

А) Економічні фактори (ринкова економіка – конкуренція - приватна власність - це в свою чергу сприяє збільшення питомої ваги середнього класу, що і є корисним для суспільства.)

В) Політичні фактори (політична стабільність - правова свідомість громадян - стійка законодавча база - розвиток громадянського суспільства), що й формує сильний прошарок середнього класу.

С) Соціальні фактори (освіта-соціальна роль – соціальний статус), як необхідність для розвитку.

І тому середній клас виступає – стабільною, легальною, некриміналізованою верствою, що сприяє формуванню відкритого громадянського суспільства. В такому суспільстві громадяни вмiють захищати власні інтереси, свої права, активізується розвиток етичних та законодавчих норм, спрямованих на реалізацію свого економічного та духовного потенціалу.

Подальші дослідження пов'язані з тим фактом, що формування середнього класу в українському соціумі має недостатній рівень аргументації суто на теоретичному рівні і тому потребує значного періоду для вивчення, а ще більшого для практичного втілення за демократичними мірлами сталого розвитку. Саме період трансформації політичного процесу в Україні й сприяє цілеспрямованому формуванню середнього класу як соціального партнера. Проте соціально-економічні чинники дають в свою чергу імпульси змінного характеру, які призводять до розшарування соціальної стратифікації.

Література

1. Арістотель. Політика. К.- Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2003. – 115с.
2. The Declaration of Independence. On Congress, July, 4, 1776// American Government. Freedom and Power/ Lowi, J. Theodore, Ginsberg, Benjamin.-New York; London: W. W. Norton and Company, 1992.-Р. А-31.
3. Алекс де Токвіль. Давній порядок і Революція. Київ.: Юніверс, 2000.- 224с.
- 4.М. Вебер. Основные понятия стратификации. /Хрестоматия. Политология. под редакцией профессора М.А. Василика.- Москва. 2000. – 483с.
5. Ф. Шмитер. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии /Хрестоматия. Политология. под редакцией профессора М.А. Василика.- Москва. 2000. – 483с.
6. Пахомова Н. Середній клас в Україні: неоплачені перспективи/ <http://www.dialogs.org.ua> від 15.10.03
7. Андрусак І. Міфи й упередження середнього класу/ <http://www.dialogs.org.ua/ru/materials/full/2/270>
8. Грицанюк В. Середній клас: теоретичні аспекти// Етнокультурні проблеми політичного процесу в Україні. - Львів,2001.
9. Марков І. Український середній клас зароджується в Італії/ <http://www.for-ua>.
10. План розвитку країни/ під ред.: І. Богословської, І. Дідковського, О. Чалого. – К.: Видавнича компанія "Воля", 2005, - 97с.
11. Поліщук І. Вибірчий процес як детермінанта сучасної політики/ Політичний менеджмент.-К., №3. 2005. – с.137-139.

Климанська Л.Д.,

*доцент, кандидат філософських наук,
кафедра соціології та соціальної роботи*

Національного університету «Львівська політехніка»

ВАРІАНТИ ІМІДЖУ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ У МАСОВІЙ ПОЛІТИЦІ